

AKADEMIK VASİM MƏMMƏDƏLİYEVİN İLAHIYYAT VƏ İSLAMŞÜNASLIĞA TÖHFƏLƏRİ

Elvüsal MƏMMƏDOV,

AMEA-nın Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun

Din və ictimai fikir şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,

elvusal.mammedov@gmail.com

Xülasə. *Məqalədə Akademik Vasim Məmmədəliyevin ərəb filologiyası problemləri ilə yanaşı, həm də islamşünaslıq və ilahiyyat məsələləri ilə məşğul olan hərtərəfli elm nəhəngi olduğundan bəhs edilir. Müəllif bildirir ki, akademikın ilahiyyat və islamşünaslıq sahələrində əsas tədqiqat istiqaməti quranşünaslıq olmuşdur. Eyni zamanda, qeyd olunur ki, quranşünaslıqla yanaşı, İslam dininin ayrı-ayrı məsələlərinə, xüsusən təsəvvüfə aid elmi araşdırmaları ilə də tanınan Vasim Məmmədəliyevə ilahiyyat sahəsində ən böyük şöhrəti 1991-ci ildə Qurani-Kərimi Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi gətirmişdir.*

AÇAR SÖZLƏR: *Vasim Məmmədəliyev, şərqşünas, Quran, Quran tərcüməçisi.*

Эльвусал Мамедов

ВКЛАД АКАДЕМИКА ВАСИМА МАМЕДАЛИЕВА В ТЕОЛОГИЮ И ИСЛАМОВЕДЕНИЕ

Резюме. *В статье отмечается, что академик Васим Мамедалиев является всеобъемлющим научным гигантом, занимающимся проблемами арабской филологии, а также исламоведения и теологии. Автор утверждает, что основным научным направлением академика в области теологии и исламоведения было Корановедение. При этом отмечается, что помимо Корановедения Васим Мамедалиев, известный своими научными исследованиями по отдельным вопросам ислама, особенно суфизма, наибольшую известность в области богословия получил в 1991 году с переводом Священного Корана на азербайджанский язык.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Васим Мамедалиев, востоковед, Коран, переводчик Корана.*

Elvusal Mammadov

CONTRIBUTIONS OF ACADEMIC VASIM MAMMADALIYEV TO THEOLOGY AND ISLAMIC STUDIES

Summary. *It is noted in the article that academician Vasim Mamedaliyev is a profound scientific giant dealing with Arabic philology, as well as Islamic studies and theology. The author claims that the main scientific direction of the academician in the field of theology and Islamic studies was Koranology. At the same time, it is noted that in addition to Quran studies, Vasim Mammadaliyev, who is known for his scientific research on certain issues of Islam, especially Sufism, gained the greatest fame in the field of theology with his translation of the Holy Quran into Azerbaijani in 1991.*

KEY WORDS: *Vasim Mammadaliyev, orientalist, Quran, Quran translator.*

Giriş

Akademik Vasim Məmmədəliyev ərəb filologiyası problemləri ilə yanaşı, həm də islamşünaslıq və ilahiyyat məsələləri ilə məşğul olan hərtərəfli elm nəhəngi olmuşdur.

Vasim Məmmədəliyevin yaradıcılığında ilahiyyat

Vasim Məmmədəliyevin ilahiyyat və islamşünaslıq sahələrində əsas tədqiqat istiqaməti quranşünaslıq olmuşdur. Əlbəttə ki, mərhum akademik quranşünaslıqla yanaşı, İslam dininin ayrı-ayrı məsələlərinə, xüsusən təsəvvüfə aid elmi araşdırmaları ilə də tanınmışdır. Amma ona ilahiyyat sahəsində ən böyük şöhrəti 1991-ci ildə Qurani-Kərimi Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi gətirmişdir. Vasim Məmmədəliyev adı təkcə elə bu nailiyyət, bu uğurla tarixdə qalmağa layiqdir. Akademik ölməz, əbədi, həmişəyaşar bir iş görmüşdür, çünki Azərbaycan xalqının mədəni kimliyi, dünyagörüşü, tarixi-mədəni, ədəbi-poetik uğurlarında Quranın danılmaz rolu vardır; çünki Quran həmişə oxunur, milyonların kitabxanasını bəzəyir, bəlkə də, gündəlik mütaliə normasına daxil edilir. Üstəlik, Vasim Məmmədəliyevin tərcüməsi uğurlu alınmışdır; görkəmli şərqşünas Quranın mənəvi-ruhi məzmununa uyğun tərcümə forması – maddi qabıq ərsəyə gətirmək müyəssər olmuşdur. Bu ona görədir ki, Vasim Məmmədəliyev təkcə ərəb dili və ədəbiyyatını yaxşı bilmirdi, həm də tərcüməsinə girişdiyi kitabın mənəvi tərəfinə – onun Allah sözü olmağına inanırdı. Bunun nəticəsi idi ki, akademik Qurani-Kərimdəki təkrarları Quranın səmavi missiyası, Quran dilinin poetik və ədəbi spesifikliyi ilə əlaqələndirirdi. Amma qeyri-müsəlman mütərcimlər, məsələn, Kraçkovski təkrarlanan ayələrin səhvən, texniki xəta olaraq Quran mətninə daxil edildiyini düşünürdü [1, s.508].

Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və tərcümənin səciyyəvi xüsusiyyətləri

Vasim Məmmədəliyevin Quran tərcüməsini, həm də ona görə müvəffəqiyyətli hesab etmək olar ki, Azərbaycan ədəbi dilində həyata keçirilmişdir; lüzumsuz ərəb-fars sözləri və tərkibləri ilə yüklənməmişdir. Mütərcim həm ərəb-fars dillərinin leksikoloji imkanlarından, həm də XX əsrin azərbaycanlı oxucusuna,

azərbaycanlı təfəkkürünə uyğun dil üslubundan, dil materialından, dil vahidlərindən istifadə etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, asanlıqla başa düşülən, səlis və oxunaqlı olan bu tərcümənin on səkkiz nəşri işıq üzü görmüşdür. Halbuki bundan əvvəlki tərcümələrin – Mir Məhəmməd Kərim ağa və Mövlazadə Şəkəvinin tərcümələrinin dili ağırdır; tərcümələrdə o dövr üçün, yəqin ki, aydın və anlaşıqlı olan, amma bu gün qəliz və qəribə səslənən ərəb və fars ifadələri tez-tez işlədilir, bu isə həmin tərcümələri müasir oxucu üçün anlaşılmaz edir [2, s.261-262].

Ərəb və fars dillərini, klassik şərq poeziyasını, xüsusilə Azərbaycan klassiklərinin poetik irsini dərindən bilməsi Vasim Məmmədaliyevin Quran tərcüməsində öz əksini tapmaya bilməzdi. Mərhum akademik ayələri tərcümə edərkən məsələyə təkə mütərcim-dilçi kimi deyil, həm də ilahi kəlama “yaraşan”, “layiq olan” ekvivalent söz və tərkiblərin tapılmasına çalışan mənəviyyat adamı kimi yanaşmışdır. Məsələn, Allaha aid edilən “əziz”, “qəvi”, “həkim”, kimi atributları Vasim Məmmədaliyev “qüvvətli”, “güclü” və “müdrək” deyil, “yenilməz qüvvət sahibi”, “Qüdrət sahibi” və “hikmət sahibi” kimi tərcümə etməsi onun hər sözə, ifadəyə necə diqqətlə, həm də iman həssaslığı ilə yanaşmasının göstəricisidir. Bununla yanaşı, mərhum akademik müəyyən sözlərin, həm də ifadələrin ekvivalentini axtararkən Qurandakı ayrı-ayrı motivlərin tarixi tərəfini nəzərdən qaçırmamış, bu cəhətin nəzərə alındığı dil materialına – vahidlərinə üstünlük vermişdir. Bu səbəbdən biz “zəvcət” sözünün “həyat yoldaşı” kimi deyil, “zövcə”, “övrət”, “xanım” kimi, “vadaa hamləhə” ifadəsini “uşaq salmaq”, “uşaq dünyaya gətirmək” kimi deyil, “bari-həmlini yerə qoymaq” kimi tərcümə edilməsinin şahidi oluruq.

Onu da deyək ki, Vasim Məmmədaliyev hələ 1968-ci ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin qərarı ilə Qurani-Kərimin dilimizə tərcüməsi üçün yaradılmış komissiyanın üzvü idi. Həmin vaxt, yəni 1969-1970-ci illərdə Əli Ələkbərov Fəhmi Vasim Məmmədaliyevin redaktəsi ilə “Bəqərə” və “Ali-İmran” surələrini, “Nisa” surəsinin isə doqquz ayəsini tərcümə etmişdir [3, s.17].

Quranşünaslıq sahəsində aparılan tədqiqatlar

Ümumiyyətlə, mərhum akademik ilahiyyat və islamşünaslıq istiqamətində apardığı araşdırmaların bütöv korpusunu təhlil etdikdə görürük ki, buraya dörd kitab və əlindən çox elmi məqalə daxildir. O da maraqlıdır ki, akademik özünün ilahiyyat sahəsinə dair araşdırmalarına hələ sovet dövründə başlamışdır. Artıq 1983-cü ildə Vasim Məmmədaliyevin “Quranda ümumtürk mənşəli sözlər” adlı məqaləsi, 1985-ci ilə “İmamat və şiizmə” adlı tezisi və “Əmmə” cüz” – Quranın “Əmmə” cüzünün tərcümə-təfsiri” adlı kitabı işıq üzü görmüşdü.

Vasim Məmmədaliyevin quranşünaslıqla əlaqəli gördüyü ilk iş Qurani-Kərimin sonuncu cüzünün izahlı tərcüməsidir. Belə ki, 1985-ci ildə Bakıda “əl-Hüda” nəşriyyatında çap olunan bu əsəri müəllif akademik Ziya Bünyadovla birlikdə qələmə almışdır. Kitabda Qurani-Kərimin sonuncu – otuzuncu cüzünə daxil surələrdən bəhs edilir, onların tərcüməsi və izahı verilir [4, s.53-54].

Vasim Məmmədaliyevə həm Azərbaycanda, həm də ölkə hüdudlarından kənarında əbədi şöhrət gətirən ən fundamental iş Qurani-Kərimi Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi olmuşdur. Tərcümə Bakıda, 1991-ci ildə “Azərnəşr” nəşriyyatında çap edilmişdir. 743 səhifədən ibarətdir. Qeyd edək ki, tərcümə və ön söz Vasim Məmmədaliyevə, kitabın sonundakı şərhlər isə Ziya Bünyadova aiddir [5].

Vasim Məmmədaliyev 2006-cı ildə özünün növbəti kitabı - “Quran və elm”i qələmə almışdır.

Akademik göstərirdi ki, kitabı yazmaqda əsas məqsəd Qurani-Kərimdəki bir sıra ayələrin müasir elm baxımından izahını vermək, oxucuların diqqətini Allah kəlamının əzəməti və elmi siqlətinə diqqəti cəlb etməkdir [6].

2010-cu ildə mərhum akademikin “Qurani-Kərimdən uşaqlar üçün seçilmiş ayələr” kitabı işıq üzünə çıxmışdır. Kitabda əxlaq, böyüklərə hörmət, övlad-valideyn münasibətləri, humanizm, bəşəri keyfiyyətlər kimi mövzulardan bəhs edən ayələr toplanmışdır [7].

İlahiyyat və islamşünaslığa dair araşdırmalar

Görkəmli şərqşünas islamşünaslıq və ilahiyyata dair yazdığı elmi məqalələrdə ilahiyyat və islamşünaslığın ayrı-ayrı məsələlərinə özünəməxsus yığcamlıqla, aydın dillə toxunmuş, öz elmi-nəzəri mülahizələrini bildirmişdir. Quranşünaslıqla əlaqədar olaraq, Quranda əcnəbi sözlər, Quranın Azərbaycan dilinə tərcümə xüsusiyyətləri, Quran ayələrində insan, iman, xeyir, şər, ailə, nikah və axirət məsələləri, ayrı-ayrı surələrin izahı, Quranın xətmə məsələsi, Quran ayələrində iqtisadi həyat, ayrı-ayrı azərbaycanlı müəlliflərin (Nemətullah Naxçıvani və s.) Quran təfsirləri, Quran və elm kimi mövzular Vasim Məmmədəliyev tərəfindən araşdırılmışdır. Mistisizm probleminə akademik Məmmədəliyev təsəvvüf, təsəvvüfdə kamil insan konsepsiyası, Mövlanə yaradıcılığı, mövləvilik, vəhdəti-vücut və panteizm, ariflə alimin fərqi kimi mövzuların araşdırıldığı on səkkiz məqalədə toxunmuşdur [8, s.129-157]. İslam hüququ – fiqh problemləri də Vasim Məmmədəliyevin diqqətindən kənar qalmamışdır. Akademikin İslam hüququ və ailə, İslamda nikah və ailə etikası, İslamda uşaqların himayəsi, İslamda qadın hüququ problemlərinə həsr edilmiş beş elmi məqaləsi vardır [8, s.130, 145, 153, 156]. Vasim müəllim İslam tarixini də araşdırmış, öz elmi-nəzəri düşüncələrini şiəlikdə imamət konsepsiyası, İmam Hüseyn üsyanı, Kərbəla müsibəti kimi mövzuların işləndiyi məqalələrində bildirmişdir [8, s.122, 130, 132, 153]. İslamın incəsənətə, şeirə, şairlərə, elmə, mədəniyyət və tərəkürə münasibəti, müsəlman alimlərinin elmə baxışı kimi mövzuların öyrənilməsi məqalələr də Vasim Məmmədəliyevin islamşünaslıq yaradıcılığında xüsusi yerə malikdir [8, s.126, 132-133, 145, 149]. Akademik Məmmədəliyev İslam dinində qəzavü-qədər və iradə azadlığı problemi məsələsinin qoyuluşu, İslam əxlaqı və əsas prinsipləri, İslamda cihad anlayışı kimi ənənəvi mövzularla yanaşı, dövrün çağırışlarına uyğun olaraq, İslam və gənclik, İslamın terrorçuluq və ekstremizmə, sülhə, əmin-amanlığa münasibəti, müsəlman alimlərinin qloballaşmaya baxışı, İslamda məzhəblərarası yaxınlaşma kimi yeni mövzuları da tədqiq etmişdir [8, s.140-141, 143-145, 147, 151]. Alim ayrı-ayrı mütəfəkkir və filosofların (Əbu Hamid əl-Qəzali, Fəxrəddin Razi, Mühyiddin ibn Ərəbi və s.) yaradıcılığını da öyrənmişdir. Onu da deyək ki, 1997-ci ildə akademik Ziya Bünyadovun müəllifliyi ilə çap olunan “Dinlər, təriqətlər, məzhəblər” kitabında “Allah”, “Quran”, “Məhəmməd peyğəmbər” və “Mötəzilə” məqalələri Vasim Məmmədəliyev tərəfindən yazılmışdır [9, s.17-30, 153-159, 174-187, 197-202]. Etiraf etmək lazımdır ki, bu maddə-məqalələr kitabdakı digər yazılardan həcmi, elmi siqləti, faktoloji yükü və məzmunca dolğunluğu ilə seçilir, oxucunu qane edir.

Vasim Məmmədəliyev və dini maarifləndirmə işi

Vasim Məmmədəliyev dini maarifləndirmə işində də özünü isbatlamış islamşünas, sözün həqiqi mənasında, əsl ilahiyyatçı-alim idi. Belə ki 1991-ci ildən 2019-cu ilə qədər “Haqqın dərgahı” televiziya

verilişinin aparıcısı olan mərhum şərqşünas həm səsinin melodik cazibəsi, həm nətiqlik fəhahəti, həm seçdiyi mövzular, həm də mövzunu çatdırma bacarığı ilə ümumxalq sevgisi qazanmışdır.

Nəticə

Sonda bir daha qeyd etməyi özümüzə borc bilirik ki, Vasim Məmmədəliyev Azərbaycan akademik elminə öz adını həm ərəbşünas, həm islamşünas-ilahiyyatçı, həm də quranşünas olaraq yazdırmış, ərəb dilçiliyi ilə yanaşı, islamşünaslıq və ilahiyyat məsələlərini də tədqiq etmiş, İslam, quranşünaslıq, təsəvvüf, fiqh mövzularında özünü isbatlamış elm nəhəngi olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Коран. Перевод и комментарии И.Ю.Крачковского. Редактор В.И.Беляев. [Предисловие В.И.Беляева и П.А.Грязневича]. М.: 1963, 710 стр.
2. Paşazadə A. Quranın təfsiri və tərcüməsi tarixi. Bakı: "İrşad", 1998.
3. İsmayılov M. 20. yüzilyda Azərbaycanda yapılan Kuran tefsiri ve meal çalışmaları (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2002.
4. Fuad Nurullah. Akademik Vasim Məmmədəliyev irsi. Bakı: "Nurlar", 2017.
5. Qurani-Kərim / Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər: Vasim Məmmədəliyev və Ziya Bünyadov. Bakı: "Azərnəşr", 1991.
6. Məmmədəliyev V. Quran və elm. Bakı: "Qismət", 2006, 128 səh.
7. Məmmədəliyev V. Qurani-Kərimdən uşaqlar üçün seçilmiş ayələr. Bakı: "Çaşoğlu", 2010.
8. Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri: Vasim Məmmədəliyev. Bakı: "Elm", 2012, 290 s.
9. Bünyadov Z. Dinlər, təriqətlər, məzhəblər. Bakı: "Şərq-Qərb", 2007, 334 səh.